

Ungvári könyve inkább csak az ismertetés-összegezés szintjén tölti be, de még így is jelentős állomás azon az úton, amely egy

rendszeres, szaktudományi igényű magyar műfajelmélet megalkotásához vezet.

Barta János

„MINDENKI UJAKRA KÉSZÜL...”

Az 1819/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény). III. köt. (A Tanácsköztársaság szépirodalma). — IV. köt. (A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete). Szerkesztette és a jegyzeteket írta: József Farkas. Bp. 1960—1967. MTA Irodalomtörténeti Intézete—Akadémiai K. 741; 1222. (Irodalom—Szocializmus)

Az Akadémiai Kiadó Irodalom—Szocializmus sorozatának legimpozánsabb gyűjteménye, az 1918—19-es forradalmak irodalmának, irodalmi életének bemutatása a közelmúltban a IV. kötet közzétételével lezárult. Az irodalomtudományban szokássá (helyes szokássá) vált, hogy a még oly jelentős teljesítmények is csupán tárgyas elismerésben részesülnek, annál inkább kijut nekik a mindenoldalú bíráló, a sokszor szenvedélyes vita tisztelgése. Ezúttal mégsem lehet elhallgatni azt az önkéntelenül kikívánczoló megállapítást, hogy József Farkas másfél évtizedes, céltudatos és lelkiismeretes munkájával, példamutatóan gondos filológusi munkamódszerével komoly megbecsülést vívott ki magának és ugyanakkor a marxista irodalomtudomány hitelének növeléséhez is hozzájárult. Ő is bebizonyította, hogy a magas szintű elvi általánosítások, az átfogó elemzések csak akkor állhatnak meg a helyükön, ha a tények légiói hitelesítik őket. Gyakorta tapasztalható, hogy a filológiai alapozás (dokumentumok összegyűjtése, feltárása, bibliográfiák elkészítése stb.) és az irodalomtörténeti, irodalomelméleti általánosítás egészséges egyensúlya megbontását eredményezné az egyoldalúságra törekvés. A marxista filológia sohasem vesztet el az öncélú adatgyűjtés pozitívista ingoványában, művelését az irodalomtörténeti stúdiumok távlati terveibe illesztve, mellérendelve, de nem alábecsülően alárendelve kell folytatni. Különösen áll ez a huszadik századi szocialista irodalmak kutatására, ahol az irodalmi anyagok összegyűjtése nagyobb arányokban csupán az elmúlt években indult meg, s az eddigi eredmények ellenére nem lehetünk megelégedve a munkának sem terszerűségével, sem intenzitásával.

A Mindenki újakra készül... négy vaskos köteté egyedül áll ma e téren tartalmi teljességével és jegyzetapparátusának gazdagságával. József Farkas bevonta a kutatásba a korabeli hazai sajtón túl a kétségtelenül ide tartozó oroszországi hadifogoly sajtót is, továbbá a hazai aprónyomatványokat, az állami levéltárakat, sőt magánosok gyűjteményeit, s ez különösen a IV. kötet függelékében közölt anyag és a jegyzetek gazdag teljességét eredményezte. A négykötetes gyűjteményből olyan mozgalmas és sokrétű irodalmi és kulturális kép tárul elénk, amely méltán lehet majd egy nagyszabású monográfia adattára, a forradalmak irodalmáról szóló monográfiáé, amelyen József Farkas máris dolgozik.

De felmerül a kérdés, mi indokolta, hogy ez a szöveg- és dokumentumgyűjtemény az Irodalom—Szocializmus-sorozatban jelenjen meg, hiszen a felölet időszak magyar irodalma természetesen távolról sem volt egységesen szocialista szellemű és a kötetek sem törekedtek arra, hogy csak azt szűrjék ki, ami szocialistának tetszhet. Az indok bizonytalanság, hogy éppen e sorsfordító néhány hónap, év szellemi tükrében jelenik meg érzékletes elevenséggel a *folyamat iránya*, egy természetes áradat sodra, a progresszív magyar irodalom önkéntelen törekvése egy magasabb szellemiség felé. Amit a századforduló, a századelő elkezdett, amit a Nyugat folytatott, s aminek Ady neve lett a zászlója, az 1918-ban, majd 1919-ben érkezett el nem a beteljesedéshez ugyan, de az első összefoglaláshoz. Fontos 1919-et is hangsúlyoznunk, mert létezik olyan nézet, amely a „második magyar reformnemzedék” vállalkozását korszerűnek és időszerűnek tartja ugyan, de 1919 márciusának bekövetkezését már erőszakos fordulatnak, sietős változtatásnak tekint. A gyűjtemény dokumentumai, a tények bizonyítékai ennek ellentmondanak. Nem egy írásból válik hitelessé Ady forradalomvárásának igazi tartalma, a polgári forradalom felemásával való elégedetlensége. Mellőzve a tudatosan szocialista írók megnyilatkozásait, elég itt talán csupán Krúdy Gyulát megidézünk, aki a *Fehérvári könyvben* ezt írta 1919 májusában: „Jött ez a forradalom, amelynek el kellett jönnie ebben a végleg elzúllott, megrothadt, bűnéibe süllyedt Magyarországon, hogy tovább lehessen itt élni a tisztességes embereknek. Száz esztendőik igazságtalanságai, gaztettei, bitangásai után jött a proletárforradalom. Ért, erjedt, várt, készült, épült, emberesedett. Olyan most, mint a föld mélyében lap pangó tűz, amelynek füstje sem látszik, csak mikor kirobban, égbetör, akkor láthatni egy ismeretlen, csodálatos erő, amely egy nap

alatt levegőbe robbanthat ezerezstendős alkotmányokkal, rozsdás láncokkal, a nemzeti ideál horgonyaival megerősített országokat.”

Az a tény, hogy a forradalom bukása után írói utak másfelé kanyarodtak, biztató indulások megtorpanak, nem bizonyít e folyamat ellen. Leszámítva a gyenge jelleműek, a könnyen összeroppanók maroknyi csoportját, a kényszerűségből engedők népesebb táborára emlékezhetünk, akik sohasem lettek árulóivá annak a humanista eszménynek, amely 1918–19-ben a progressió élcsapata köré gyűjtötte őket. A Tanácsköztársaság rövid néhány hónapjának hatalmas politikai, gazdasági, védelmi-katonai, kulturális munkája s el nem múló emlékének a politikai mozgalmakba és a művészetekbe ágyazottsága bizonyítja, hogy megérett az idő erre a változásra, s a magyar irodalom nem köteles tiszteletét róttá le akkor a fordulat előtt, hanem őszinte, belülről fakadó örömmel, lelkesedéssel azonosult vele. Néhány ismertebb nevet leszámítva szinte mindenki kiállt, aki csak számított; felsorolni is nehéz őket Babitstól és Kosztolányitól, Móricztól és Juhász Gyulától, Mórától, Tóth Árpádtól Bródyig, Karinthyig, Máraiig és Krúdyig, Szini Gyuláig, Somlyó Zoltántól és Oláh Gábertől Elek Arthurgig és Osvát Ernőig, Mikos Lajosig, Révész Bélától, Nagy Lajostól és Barta Lajostól az aktivisták csoportjáig, Kassáig, Komjátig. S nincs semmi csodálatos ebben az állásfoglalásban, hiszen az írástudók zöme, a művészet fő árama mindenkor az emberi nem sorsáért érzett gondból, felelősségből merítette ihlető erejét, munkálkodásának célja mindenkor a kultúra előrevitele, nemesítése volt. Egy értelmetlen, véres háború mocskából kiemelkedve, a szegények és elnyomottak felemelkedését ígérő, a nemzeti létet védelmező hatalom köré csoportosultak, meggyőződéssel és az együttműködés akarásával. Hitüket még megerősíthette, hogy a forradalom vérontás nélkül győzött; s első szava az építésre való felhívás volt. Külsőségeiben, stílus megoldásáiban sokszor naivításnak, álmódzásnak tetszhetett sok megnyilatkozás, kicsit a századok során felgyűlt profetikusan patoszú vágyakozás ölt testet bennük, néha úgy tetszik, szinte idealista szellem fűti a gondolkodást, amely ezt a forradalmat vezéri. A hegelianus iskolázottságú kommunista publicisták, teoretikusok munkáiban is nyomon lehet követni ezt a jelenséget. A történelmi materializmus összefoglalta törvényszerűségeket a forradalomig ismerik el érvényesnek, s úgy vélik, hogy a jövőben már csak a múlt kutatásának módszertanaként alkalmazhatók ezek, a jövőben a kultúra, amely a kapitalizmusban felépítmény volt, alapítménnyé válik, „a gazdasági életnek bűnös és veszes önállósága

megszűnik” s az ember öncélúságának eszméje válik az új kultúra alap gondolatává.

Az ilyen teóriák jószándékúak és nemesek voltak, de lehetetlen nem látni már itt a csirákat is, amelyekből a közgazdasági gondolkodásban például, de más területeken is a szubjektívizmus kifejlődött. A „bűnös és veszes önállóságú gazdasági” szférától való szabadulás vágya nagyon is érthető volt, az írók szinte világnézeti különbség nélkül hittek a szociális igazságtalanságok végleges megoldásában, s a proletárdiktatúrában azt a lehetőséget látták felvirradni, midőn a tudatos ember egycsapásra megszűnetheti az anyagi erők hatalmát. „Megszűnnek a társadalmi problémák” — írja Kosztolányi — „melyeket eddig a költők lelkiismerete tartott számon, és átveszi tőlük az állam, mely egypár rendelettel gyökeresen elintézi.” Balázs Béla még tovább megy: „A kommunista társadalomban úgyis megszűnnek majd a külső élet körülményei drámamotívumok lenni. A mindenki számára biztosított emberhez méltó élet nem szolgáltatt többé témát a társadalmi drámák számára és a lélek közös gyökerű legmélye fog majd felvirágozni a színpadon.” Fél század tapasztalataival és ismereteivel felvértezve, nem bírálhatjuk e nézeteiket fölényesen; de a történelmi igazság elemzésében feltétlenül mégis a helyükre kerülnek majd, mint a konfliktusnélküliség első hatásai.

Amikor konstatáljuk tehát a magyar progresszív irodalom ünneplő összetalálkozását a forradalom elismerésében és vállalásában, látnunk kell azokat a mozzanatokat is, amelynek megérniük és tisztulniuk kellett, azokat az áramlatokat, amelyek a különböző írói csoportok nézeteit előbb vagy utóbb — a diktatúra fennmaradása esetén — feltétlenül ütköztették volna. A kihordási idő rövidsége, illetve a kihordási körülmények rendkívülisége (emigráció, idehaza illegálitás) voltak az okai annak, hogy a kultúrpolitikai eszmélkedésben oly sok dogmatikus, voluntarista tétel érvényesült később. És annak is részben, hogy az 1919-ben csatlakozott rétegek újabb népfrontos összefogása csak oly későn és oly töredékesen sikerült a fasizmus elleni küzdelem idején.

Az egyik ilyen nagy nézeteltérés már a diktatúra idején fellobbant, s a szociáldemokrata írói csoportok és a magyar aktivisták között zajlott le. Ebbe a küzdelembe a vezető politikusok is becsatlakoztak. Nem szerencsés módon. A szociáldemokrata eszmeiségű irodalom hagyományai roskadoztak már ekkor, nem voltak képesek megfelelni a korszerű európai szintű művészeti igényeknek; a hétköznapi szemlélet szintjén mozgó munkásságuk lehetett tömegelvasmány, de már nem lehetett művészi hitelű. Az Ady-hagyomány — mutatis mutandis — az aktivisták-

nál él tovább, de nem tisztán, hanem gyakran zavarosan és kiforratlanul. Tévedés minden olyan vélekedés, amely kizárólag bennük látja a magyar szocialista irodalom kizárólagos fátylavívőit. Az új utak leglelkesebb kutatói mindenesetre ők voltak, s összességükben semmiesetre sem lehet őket és művészetüket burzsoá dekadenciának bélyegezni. A két áramlat harca a diktatúra idején eldöntetlen maradt, de az avantgarde kiszorítása a szocialista művészetből később tervszerűen és rendkívüli intenzitással folyt, mesterséges beavatkozással igyekeztek siettetni a hozzáérteni vélők a tisztulási folyamatot. Azok az írók, akik önmagukon végeztek el ezt a műveletet, több esetben pályájuk lehanyaglásával fizettek érte. Siker csak azok törekvéseit koronázta, aki szuverénül őrizték a termékeny kezdeményeket és így építették tovább a gazdag tartalmú realizmust.

A diktatúra idején mindenesetre megvoltak a lehetőségek arra is, hogy ne torzuljon el a művészi irányzatok szabad versenye, s ha nem következik be a bukás, remélhetően nem adminisztratív úton dőltek volna el a vitás kérdések. Magyar Lajos, a jeles publicista, Lukács György s mások sokat írnak a marxista kritika és önkritika szerepéről, mint a társadalmi demokrácia regulátorairól; a Közköztudásügyi Népbiztosság kísérleti színpadról gondoskodik a még szárnyukat próbálgató kezdeményezések számára, s Lukács programját így ismerteti képviselője az írók előtt: „A népbiztosság tudatában van annak, hogy a művészet csak teljes szabadságban élhet, mindent elkövet, hogy az irodalom ne legyen hivatalos irodalom és a maga részéről az irodalom szabadságát körülbástyázza a saját befolyása ellen is. A disszkusszió tehát elvi alapon szabad lesz az irodalom terén.” A félévszázados nyelvezet mai értelme természetszerűen nem a pártos irodalom tagadása, hanem a pártirányítás érzékeny finomságára való utalás első, és talán még pontatlan megfogalmazása.

Írások egész sora óhajtja, indokolja és jogos bizalommal reméli az egyéniség szabad kibontakozásának lehetőségét, az ilyen típusú írásoknak már a számszerű mennyisége is feltűnő és nagyon érthető. Hevesy Ivántól Jászfin és Kunfin át Rosinger Andorig, a kollektív individuum értelmezőjéig egyek a lite-rátorok abban, hogy az individualizmus nem csupán károsá válható gazdasági princípium,

hanem „az egyén szabad szellemi differenciálódásának is elve, az ember hunyhatatlan belső izgalma és törekvése, tőkéletesebb erkölcsi és logikai állapot felé” (Rozványi Vilmos szavai). Nyersen és darabosan megfogalmazva ezekben az eszmefuttatásokban is már a jövő munkál, egy érettebb periódus eszménye, amely egészséges összhangot tud majd teremteni a közérdeket, a közjót szolgáló és szuverén egyéniségét szabadon fejlesztő, őrző egyéniség között.

A diktatúra rövid hónapokig tartott, élet-halál küzdelmet vívott, s különösen ennek tudatában elmondható: nagyon sokat, rengeteget tett a kultúráért, a művészetekért, az alkotó szellemi munka felszabadításáért. Mindez persze nem érhetett be ily rövid idő alatt, nem készülhettek el a nagy prózai művek, de elkészült nem egy maradandó vers, sok maradandó publicisztikai írás s megszületett *A csodálatos mandarin* muzsikája. Nagy csomópont volt 1919, számtalan út találkozása, új távlatok nyitánya. A magyar irodalomban feltétlenül korszakhatár, egyetlen jelentős művészi pálya sem úgy folytatódott utána, mint ahogy nélküle folytatódott volna. Nem szükséges hamis glóriával elfednünk azokat a feszülő ellentmondásokat, amelyek a győzelem első mámorában talán még nem látszóttak, de amelyek megoldása a jövőre maradt. A tárgyilagos vizsgálat így építheti be 1918–1919 tradícióját a magyar progresszió művészetének folyamatába, büszke emlékül és tanulságos példatáru. Újra a költői szóra van szükség ahhoz, hogy megfelelően érzékeltethessük a mai nemzedékkel, mit is jelentett a proletárforradalom az akkori generációknak. Krúdy Gyula írja 1919. májusában: „Ennek a mostani világnak sem ízét, sem javát, sem ígérését többé nem verheti ki semmi ennek a mai nemzedéknek az emlékezetéből. Felakaszthatnak, keresztrefeszíthetnek itt mindenkit, de marad egy emberi nyelv, egy gondolat, egy híradás erről a mai Magyarországról és a szegények, a tisztességesek, a becsületesek mindig visszavágyakoznak az ígérlet földjére, amely 1919 tavaszán nekik megmutattatott.” Ez előtt az örökség előtt tisztelg a magyar irodalomtudomány a *Mindenki újakra készül*... négy testes kötetével, amelyeket bizonyonnyal nyomon követnek majd a későbbi évek tanulságait betakarító további gyűjtemények.

Illés László